

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 398.21:811.161.2'373:323.28:2-187](477)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2026.39.11>

Ліана НАЗАРОВА, асп.
ORCID ID: 0009-0008-5764-2334
e-mail: liana.nazarova.2000@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОБРАЗ ВОРОГА В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ: РИТУАЛ, ВІЙНА, ДИНАМІКА

Вступ. Проблема формування та зміни образу ворога посідає центральне місце у процесах колективної ідентичності, особливо в умовах війни, коли мова стає інструментом соціальної самоорганізації. Для української культури поняття "ворог" історично пов'язане з моральним і космологічним виміром – не лише етнічним, а насамперед етичним і ритуальним. Від традиційного "москаля" до сучасних лексем на позначення російського агресора ("русня", "орки", "рашисти", "свинособаки" тощо) простежується еволюція від побутово-етнографічного до сакрального-магічного типу номінації. Метою дослідження є виявлення динаміки цих номінацій та їхніх культурних функцій – від комунікативних і мобілізаційних до ритуальних і катарсичних – у контексті сучасної війни та постколоніальної трансформації української свідомості.

Методи. У роботі застосовано міждисциплінарний підхід, що поєднує методи фольклористичного аналізу, культурно-антропологічної інтерпретації, семіотики та дискурс-аналізу. Джерельну базу становлять народні тексти (зокрема паремії, оповідання, казки), сучасні медіадискурси та воєнні нарративи 2022–2025 рр.

Результати. Порівняльний аналіз традиційних і новітніх форм дозволив простежити сталі фольклорні механізми у мовній творчості воєнного часу, зокрема ритуальність називання, магічну функцію слова, принцип вербального вигнання та очищення через сміх, лайку та іронію. Виявлено, що нові етнофолізми виконують подвійну функцію: з одного боку, вони фіксують агресію і спрямовують її у вербальну форму, а з іншого, мають терапевтичний і консолідаційний ефект. Повторюваність нових назв ворога у соціальних мережах і побутовому вжитку формує колективний ритуал, що нейтралізує страх і перетворює хаос на смисловий порядок. На відміну від історичного образу "москаля", який поєднував риси людини та демона / спокусника, сучасний ворог – це дегуманізована фігура поза межами людського, що у фольклорній логіці підлягає вигнанню. Мовна творчість стає формою соціального захисту, що відновлює контроль над реальністю через слово.

Висновки. Трансформація образу ворога в українській мовній традиції після 2022 року є не лише лінгвістичним явищем, а проявом культурно-антропологічної адаптації суспільства до екзистенційної кризи. Новітні етнофолізми поєднують функції номінації, очищення й ідентифікації, утворюючи новий тип ритуальної мови опору. Через слово українці не лише означають ворога, а й утверджують власну суб'єктність, відновлюючи сакральний статус мови як джерела сили й самоорганізації.

Ключові слова: український фольклор, образ ворога, етнофолізм, ритуальна функція мови, війна, вербальна магія, культурна ідентичність.

Вступ

Проблема зміни колективного образу ворога є ключовим індикатором трансформації культурного простору в умовах війни. Якщо раніше українська мова й народна уява функціонували в межах усталених етноісторичних стереотипів – таких як "москаль" на позначення росіянина-ворога в контексті імперської загрози, то з 2014 року, а особливо після 2022 року, мовний репертуар значно ускладнився та радикалізувався. Замість одного-двох стереотипних означень з'являється ціла низка нових номінацій ворога: "русня", "орки", "кацапня", "свинособаки", "рашисти" тощо¹. Ці назви є не лише емоційно забарвленими ярликами: вони виконують низку культурних функцій – від мобілізаційної та консолідаційної до ритуально-магічної та катарсичної.

Дослідження цього процесу відкриває можливості для глибшого розуміння того, як мова реагує на кризові обставини, як трансформується колективна уява в умовах війни та як нові мовні коди стають інструментом не лише позначення ворога, а й формування нової ідентичності. Незважаючи на наявність окремих публікацій про мовну агресію чи ворожу риторіку, комплексного аналізу семантики та функціональної динаміки нових номінацій ворога у сучасному українському культурному просторі досі не здійснено. Саме це й зумовлює актуальність пропонуваного дослідження.

Питання мовної репрезентації образу ворога в сучасному українському культурному просторі активно привертає увагу дослідників останнього десятиліття, особливо в контексті російсько-української війни. Сучасні праці демонструють багатовимірність цього феномену – від лінгвістичних механізмів творення нових номінацій до психосемантичних та медіааспектів їх функціонування.

Одним із важливих напрямів є аналіз продуктивних способів творення етнофобних назв у сучасному інтернет-дискурсі. О. Гірняк докладно розглядає морфологічні механізми утворення нових пейоративів, серед яких провідну роль відіграють суфіксація, редуплікація та метафоризація. Дослідник підкреслює, що інтернет-простір пришвидшує не лише поширення, а й стандартизацію моделей словотвору: форманти типу *-ня* ("русня", "кацапня") стають усталеними засобами колективного позначення ворога (Гірняк, 2023).

Психосемантичний аспект цих номінацій докладно аналізують В. Кириченко та О. Дудник. Дослідники показують, що поява нових пейоративів після початку повномасштабного вторгнення супроводжується зміною емоційного й символічного навантаження образу ворога: лексеми набувають функцій дегуманізації, колективного катарсису та десакралізації противника. Автори наголошують, що через мову суспільство не лише вербалізує

¹ У статті лексема "русня" вживається виключно як об'єкт аналізу сучасної фольклорної та медійної мовної практики. У колективному мовному вжитку вона не пов'язується з історичним поняттям "Русь" або давньою назвою української держави, а функціонує як пейоративна номінація, що репрезентує морально та символічно дегуманізований образ ворога.

ненависть чи агресію, а й здійснює символічне опрацювання травми (Кириченко, & Дудник, 2023).

Цікавий вимір дослідження пропонує О. Л. Кирилук, яка розглядає мову мережевого фольклору як засіб опору інформаційній агресії. Вона доводить, що меми, гасла та інші форми народної творчості у цифровому середовищі виконують не лише розважальну чи сатиричну функцію, а й ритуальну, сприяючи колективній мобілізації, відтворенню спільної пам'яті та утвердженню образу ворога як "іншого" (Кирилук, 2020).

Незважаючи на значну кількість праць, присвячених мовній агресії, медійному дискурсу та мережевим формам опору, більшість досліджень зосереджується на окремих аспектах проблеми – морфології нових пейоративів, психоемоційних реакціях чи меметичних механізмах. Комплексний підхід, що поєднав би аналіз генези назв ворога, їхніх семантичних особливостей і ритуальних функцій у сучасному культурному просторі, наразі відсутній. Саме ця прогалина й окреслює **актуальність** подальших студій у запропонованому напрямі.

Мета статті – з'ясувати механізми та культурні наслідки трансформації колективного образу ворога в українському суспільстві після 2022 року, простеживши зміну усталених етнофолізмів на нові мовні маркери, що відображають радикальну перебудову символічного простору війни. Дослідження спрямоване на виявлення того, як поява й утвердження нових назв агресора (таких як "русня", "рашисти", "орки" тощо) фіксує зміну колективної свідомості, моделює нову систему цінностей та виконує роль інструменту ідентифікації й мобілізації в умовах воєнної реальності.

Методологія дослідження. Об'єктом дослідження є етнофолізми та образи ворога в українських медіа, соцімережах і сучасних нарративах 2022–2025 рр., а предметом – способи їх формування, трансформації та функціонування як символів колективного визначення "свого" та "чужого".

Методи

Методологічну основу становить міждисциплінарний підхід, що поєднує: фольклористичний аналіз – для виявлення традиційних моделей називання, ритуальних структур, механізмів сміхового очищення та магічної функції слова; культурно-антропологічний метод – для інтерпретації етнофолізмів і новітніх образів ворога як елементів символічної культури та колективних стратегій виживання; лінгвістичний і дискурс-аналіз – для аналізу мовних практик у медіа й соцімережах, а також функціонування етнофолізмів у публічному та неформальному дискурсі; компаративний аналіз – для зіставлення архаїчних та сучасних найменувань ворога й окреслення тяглості фольклорних механізмів у мовній творчості воєнного часу.

Результати

Образ ворога як культурно-семіотичний конструкт: антропологічні, лінгвістичні та психосемантичні підходи. Образ ворога є одним із базових культурних кодів, який забезпечує стабільність системи "свого" світу. У сучасному українському дискурсі він переживає глибоку трансформацію – від історично-етнічного (москаль) до екзистенційно-онтологічного (русня, рашисти, орки), що засвідчує радикальні зміни у колективному семіотичному просторі війни. Така зміна не лише відбиває політичну реальність, а й виявляє глибинні механізми ритуалізації, мовної магії та психічного самозахисту, що діють у межах спільного досвіду травми.

У межах **антропологічного підходу** образ ворога розглядається як культурний символ, необхідний для

підтримки соціального порядку. Як наголошував В. Тернер, будь-який конфлікт чи кризова ситуація породжує ритуальні дії, спрямовані на відновлення порушеної рівноваги між полюсами сакрального та профанного (Turner, 1969). У цьому сенсі сучасний український мовний простір, який активно продукує нові найменування ворога, виконує функцію символічного очищення. Відповідно до концепції М. Дуглас (Douglas, 1966), суспільство визначає себе через створення меж між "чистим" і "нечистим": лексеми типу русня позначають нечисте, небезпечне, чуже, тобто є не лише етикетками, а й актами класифікації світу.

Таке розмежування має і **семіотичний вимір**. Сучасні мовні позначення агресора стають семіотичними маркерами межі між внутрішнім порядком ("наші", "людські") та зовнішнім хаосом ("русня", "орки", "свинособаки"). Їхня всеохопність, повторюваність, колективне відтворення у медіа та соціальних мережах надають цим словам ритуального характеру – вони функціонують як вербальні формули, що конструюють і підтримують морально-символічну спільність.

Психосемантична природа образу ворога пояснюється і з позицій когнітивної лінгвістики. Концепт *ворог* у колективній свідомості набуває метафоричного виміру: він репрезентує не лише конкретного противника, а й уособлення "зла", "антибуття", "антилюдяності". У цьому сенсі мова війни слугує каналом психологічного розвантаження, коли негативні емоції трансформуються у креативні вербальні форми (Hrydzhuk, & Horodylovska, & Florko 2025). Тож називання ворога є не стільки актом агресії, скільки формою емоційної терапії, у якій суспільство самостверджується через висміювання загрози.

У ширшому контексті семіотики культури цей процес можна трактувати як форму ритуальної магії, що реалізується насамперед через мову. Спираючись на концепцію К. Леві-Строса (перше видання 1962 (фр.) про ритуал як механізм символічного впорядкування хаотичного досвіду, де знаки та слова виконують функцію заміщення реальності (Леві-Строс, 1962/2000)), можна стверджувати, що у воєнному контексті ця дія набуває колективного характеру: повторюючи назву ворога, спільнота "окреслює" зону небезпеки, перетворюючи її на контрольовану, ословлену, тобто символічно підпорядковану. Отже, образ ворога в сучасному українському дискурсі функціонує як **культурно-семіотичний конструкт**, що поєднує у собі архетипну (антропологічну), мовну (лінгвістичну) та емоційно-когнітивну (психосемантичну) складові.

Етнофолізми як форма колективної дії: від номінації до магічного акту. У сучасному дискурсі етнофолізми – пейоративні найменування ворога (напр., *русня*, *рашисти*, *орки*, *свинособаки*) – не просто назви: вони стають формами **колективної дії**, або вербальною складовою обряду, у якому мова виконує не лише описову функцію, а й магічну. Вони репрезентують акт номінації, у рамках якого слово стає джерелом дії – символічної, психологічної, і навіть сакральної.

Номінація – акт називання – є первинним моментом формування етнофолізму. За ним стоїть намір чітко визначити "іншого", позначити ворога, виділити його з безлічі. Як зазначає О. Гірняк, мовна продуктивність мережевого простору дозволяє називати ворога так, аби це значення (негативне і зневажливе) було помітним, повторюваним і загальним (Гірняк, 2023). Ця повторюваність – важлива: номінація обрізає домен невизначеності,

страху, хаосу, перетворюючи ворога на образ, який можна іменувати і таким чином контролювати.

Етнофолізм як номінація має кілька компонентів.

1. *Виділення ознак* ворога – вживання епітетів, перенесення образів (зооморфні, об'єкти нечистого, демонічне) для позначення ворога як абсолютно іншого / різного.

2. *Універсалізація образу* – коли назва, що спочатку використовувалася в обмеженому контексті (мем, чат), переходить у кілька контекстів: ЗМІ, публічні виступи, лозунги, написи на стінах, боеприпасах тощо.

3. *Оціночність*, часто негативна або деморалізуюча – через зневагу, презирство, дегуманізацію.

Етнофолізми переходять від номінації до *ритуалу через повторення*. Повторення є одним із ключових елементів ритуалу (Turner, 1969): воно створює налаштованість, солідарність, емоційний заряд. Повторення у соцмережах (коментарі, репости, меми), у публічних акціях (гасла, плакати), у матеріалізації (написи на боеприпасах або гасла на стінах, одязі) – все це створює ефект колективного замовляння або колективного ворожіння / екстремального позначення ворога.

Магічний акт – це наступний рівень: коли номінація + повтор стають актом, спрямованим на зміну стану речей або на витіснення ворога із символічної або реальної сфери. У культурі війни слово може виконувати функцію "вербальної зброї": 1) слово як заклинання / замовляння / прокльон: деякі найменування мають форму прокляття або загрози ("Хороша русня – мертва русня" (Шарапов, 2017), "Кадирівці у власному соусі" (@imStepanBandera, 2022), "Куме, що ти є "частичная мобилизация"? – Це, типу, додому рашисти будуть "частично" в пакетах повертатися" (Білопілля.City, 2022) тощо). Це виразне семантичне перевантаження, коли слово вже не просто описує, а обіцяє або формує дію; 2) перформативність: напис на боеприпасі, на корпусі дрона, на килимку для ніг, і навіть туалетному папері зі словами "орки" / "русня" і т. ін. – це вербально-матеріальний акт, який має символічну вагу. Це не просто маркування ворога – це участь у символічному виконанні дії ворожого знищення або витіснення.

Етнофолізми як магичні акти стають можливими лише за умови колективної участі. Коли слово використовується багатьма, коли воно стає частиною меметичної бази, коли громадяни бачать його на вулицях, в інтернеті – воно стає знаком спільного бачення. Це ідентифікаційний процес: ті, хто використовує "русня", "орки" тощо, відчують себе частиною "нас" – громадської групи, спільноти, яка має спільний досвід, спільного ворога. Це акт солідарності: навіть якщо індивід не бере участі безпосередньо в бойових діях, через використання назви ворога він засвідчує свою позицію, свою моральну налаштованість. Це формування спільного символічного порядку: слово стає маркером не лише ворога, але й цінностей – ненависті, правоти, захисту, навіть сакральності.

Образ "москаля" у фольклорі й літературі як частина архаїчної опозиції "сеїв – чужий". Традиція позначення ворога в українській культурі сягає архаїчних глибин – від народних оповідей і замовлянь до історичних пісень, анекдотів, паремій. У цій системі образ "москаля" посідає особливе місце як стійкий елемент народного уявлення про "чужого" – не лише етнічно, а передусім морально, ціннісно, культурно.

Українська фольклорна традиція формує образ "чужого" не стільки за етнічною ознакою, скільки через його порушення морального й космічного порядку – через дії, що несуть певний розлад, зраду й хаос. Саме так "москаль" постає в народних піснях, казках, приповідках: як фігура, що руйнує природний чи соціальний лад, водночас приваблива й небезпечна.

Паремійний матеріал розгортає перед нами цілий комплекс уявлень про москаля як втілення зла, брехні, нечистої сили, соціальної нерівності та загрози спільноті. У таких висловах, як: "Від москаля поли вріж та тікай", "Од чорта одхристися, а від москаля не одмолился", "Москаль з бісом порадилися, та й на лихо понадилися", "Хоч убий москаля, то він зуби вискаля", "З москалем дружи, а камінь за пазухою держи" (Номис, 1864/1993), – москаль постає не просто чужинцем, а агентом демонічного світу, з яким неможливо ні перемогти, ні порозумітися.

Він має подвійну природу – ніби людина, але "з іншого тіста": спритний, брехливий, хитрий, злий, а головне – невинуватий. Таке ототожнення з нечистою силою (чортом, бісом) не випадкове: у народній картині світу "чорт" і "москаль" функціонують як метонімічні взаємозаміни, тобто культурно обмінювані символи загрози. Москаль має "нечисті" риси: він "ість часник у піст", "святкує без хреста", "говорить нечистою мовою" тощо. Як зауважує О. Кузьменко, така дегуманізація ворога – типовий фольклорний прийом висміювання антагоніста, який дозволяє спільноті перетворити ворога на "нечисту силу", очистити свій простір від загрози, нейтралізувавши її через слово (Кузьменко, 2017).

Семантичний аналіз показує, що для української традиції XIX ст. москаль – це не лише військовий, а й носій чужого закону, чужої моралі, людина "з-під влади царя", а отже, позбавлена власної волі. Його хитрість і здатність "право казати – та збрехати браво" (Номис, 1864/1993) відображають глибинний страх перед імперською владою, що діє не силою меча, а облудою. У соціальному плані він асоціюється з панством, паразитизмом і неробством: "За москалем панство: коло ноги реміняки – і все господарство", "Москва на злиднях збудована, та й злиднями годувана" (Номис, 1864/1993).

Отже, у пареміях вибудовується етичний код протиставлення: українець постає як працьовитий, чесний, "свій", тоді як москаль – як ледачий, облудний і "чужий". Водночас у традиційній українській культурі категорія "чужого" не є однозначно негативною: в окремих ритуальних контекстах, зокрема в обрядах зимового циклу (образ полазника), а також у фігурі гостя чи мандрівника, "чужий" може виконувати позитивну або оновлювальну функцію. Однак у ситуаціях насильницького вторгнення, соціальної загрози або порушення морального й космічного порядку ця фігура актуалізується саме як ворог – носій хаосу й небезпеки. У такому модусі "чужий" постає як постать, що приходить із простору "зовні", з потенційно ворожої сфери буття, пов'язаної з руйнуванням, насильством і посяганням на впорядкований світ громади. Тому у замовляннях і народних оповіданнях ворог – це той, хто порушує межу, руйнує лад, посягає на жінку, землю чи волю. Саме з цієї архаїчної моделі виростає тяглість фольклорних уявлень про ворога: від образів татарина чи турка – до образу москаля.

Казкова та неказкова проза розкривають образ москаля у ще ширшій семантичній перспективі. Він часто постає як хитрий, спритний, навіть магічно обдарований персонаж, що взаємодіє з надприродним світом і релігійною сферою. У сюжеті "Як москаль опирая прибрава" москаль спритно обходить небезпеки, веде переговори з опирем і навіть рятує людей від смерті, отримуючи за це винагороду. Подібні мотиви з'являються у творах "Москаль Божим ад'ютантом" та "Як москаль врятував ланну", де московський солдат не є однозначним злочинцем, а радше істотою "на межі" – між людським і надприродним, між хитрощами та моральним порядком (Левченко, 1928).

Оповідання, у яких москаль краде у священиків або жидів, підкреслюють його соціально-економічну амбівалентність: він порушує норми, але водночас взаємодіє з

усталеним суспільним ладом, часто повертаючи рівновагу через обман або жарт. Такі сюжети, як "Як москаль попа обікрає" чи "Як два москалі чоботи з попа зняли" (Левченко, 1928), демонструють народне бачення москаля як порушника правил, який водночас не виходить за межі людського світу.

Історичний москаль у народній свідомості – це конкретна, персоніфікована фігура, що поєднує хитрість, магичні здібності, моральну амбівалентність і соціальну інтеграцію. Можемо говорити навіть про певне набуття цим образом рис трикстера. Він "чужий", але діє в межах людського простору, і його вчинки завжди мають моральний, ритуальний або соціальний сенс.

Починаючи з XIX ст., коли Російська імперія активно асимілювала українські землі, слово "москаль" поступово набуває символічного значення. Спершу це – солдат царської армії, рекрут, чужинець, який з'являється в селі. Проте у фольклорі цей образ виходить за межі соціального типу й перетворюється на морально амбівалентного персонажа.

Повномасштабне вторгнення Росії у 2022 р. спричинило безпрецедентну мовну реакцію, що має характер як стихійного, так і глибоко символічного процесу. Українська мова зазнала стрімкого розширення у сфері експресивних ідентифікаторів ворога – нових етнофолізмів, мемів, словотворчих новацій, які не лише вербалізують ненависть, а й структурують колективний досвід травми, спротиву та самоідентифікації.

Поява нових назв ворога є не лише реакцією на політичну подію – це *психолінгвістична відповідь на травматичний досвід*. У термінах психосемантики (Кириченко, & Дудник, 2023) – мова стає "механізмом емоційної регуляції" в умовах колективного стресу. У дослідженні "Психосемантична репрезентація образу ворога в українському медіапросторі" (Кириченко, & Дудник, 2023) фіксується, що новітні етнофолізми ("русня", "рашисти", "орки", "свинособаки") мають високу частоту емоційних конотацій – огиди, люті, зневаги, але водночас і "сили", "контролю", "моральної переваги". У масовій свідомості вони функціонують як словесні обереги, що знімають напругу і створюють психологічний захист. Наприклад, слово "русня" стало одним із найпоширеніших і водночас найгнучкіших елементів сучасної лексики воєнного протистояння: воно має розмиті морфологічні межі (функціонує як субстантив, атрибут, компонент фраземи) й визначається високою емоційною насиченістю. Як зауважують дослідники, у сприйнятті мовців ця лексема не асоціюється з конкретним етносом або історичним поняттям "Русь", а радше репрезентує узагальнену моральну категорію зла, насильства й дегуманізованої ворожості (Кириченко, & Дудник, 2023). У

цьому сенсі "русня", подібно до фольклорного образу "москаля", функціонує не лише як назва ворога, а як *міфологема*, що зводить вороже до сфери "не-людського". Лексема виникла в перші дні повномасштабного вторгнення як меметичний жаргонізм у соціальних мережах (Twitter, Telegram, TikTok) і швидко закріпилася в колективному мовному досвіді. Її семантичне ядро формується навколо уявлень про "огидну масу", "заразу", "нечисту субстанцію", що корелює з архаїчними фольклорними моделями демонізації ворога.

О. Кирилук у дослідженні "Мова мережевого фольклору як засіб опору інформаційній агресії" підкреслює, що слово *русня* у мемах працює як соціальний маркер відторгнення – спільнота, яка використовує це слово, формує зону "свого", відмежовану від "чужого" (Кирилук, 2020). Вона також вказує на ефект *колективного заклинання*: постійне повторення слова у мемах, піснях, коментарях створює відчуття очищення, "вигнання нечистого".

Власне, термін *рашизм* – гібрид "Russia + fascism" – виник ще в 2014 р., але після 2022-го набув статусу офіційного ідеологічного означення. Ужиток "рашисти" має *двоїсту природу*: з одного боку, це *науково-політичний ярлик*, який позначає доктрину російського неоімперіалізму, натомість з іншого, *емоційний етнофолізм*, який підкреслює злочинність, аморальність ворога.

Назва "орки" походить із масової культури – всесвіту "Володаря перснів" Дж. Р. Толкіна, де орки є "виводками темряви". Після 2022 року це слово стало одним із найпопулярніших фольклорних ярликів російських солдатів.

Як показують дослідження українського інтернет-дискурсу (Гіряк, 2023; Кирилук, 2020), ця лексема набула величезного символічного потенціалу завдяки *візуальній уніфікації*: орки – "безликі, злі, неосвічені, агресивні". Їхня демонічність відповідає традиційним народним уявленням про "нечисть", що вдирається у світ людей. Це свідчить про *фольклорну архетипізацію сучасної війни* – реальний ворог осмислюється через образи демонів і чудовиськ.

Брутальний, проте цікавий з лінгвокультурного погляду, і неологізм "свинособаки", який з'явився в 2022–2023 рр. у соцмережах та сатиричних відео. Походить від поєднання двох "тваринних" символів – *свині* (жадібність, бруд, неохайність) і *собаки* (покірність, служіння). Цей гібрид втілює у фольклорній свідомості антропологічне виродження ворога: це істота "поза людським".

Зміна семантики, емоційної інтенсивності, прагматичного навантаження. Якщо порівняти традиційні етнофолізми ("москаль", "кацап") і новітні ("русня", "рашисти", "орки", "свинособаки"), можна простежити *п'ять ключових параметрів трансформації* (табл. 1).

Таблиця 1

Трансформації		
Параметр	Старі номінації	Нові номінації
Походження	Історично-етнічне (етнонім, соціальний тип)	Мережеве, меметичне, гібридне
Семантика	"Чужий", "інший", "ворог, але людина"	"Антилюдина", "нечисть", "зараза", "масове зло"
Емоційна інтенсивність	Іронічно-зневажлива	Агресивно-екзистенційна, тотальна
Функція	Маркування "іншого"	Ритуальне відмежування, моральна чистка
Комунікативний статус	Побутово-етнографічний	Символічно-ідеологічний, сакральний-емоційний

У старій моделі ("москаль") ворог залишався частиною людського світу – "чужим", але все ж "своїм за природою". У новій моделі ("русня", "орки") ворог перетворюється на антиприродне зло, яке треба "очистити", "знищити", "вигнати". Це свідчить про *есхатологізацію війни* – її переживання як битви світла і темряви, у якій мова стає зброєю духовного опору. Нові етнофолізми виконують функцію *ритуального слова* – магичного акту вигнання зла. Їхня повторюваність у повсякденному

мовленні, медіа, фольклорі (написах, муралах, піснях) творить колективний обряд очищення.

Функціональні виміри та культурні наслідки трансформації. Сучасна воєнна лексика, що сформувалася в українському публічному та побутовому мовленні після 2022 року, є не просто результатом комунікативної адаптації до нових обставин. Вона виконує низку *функцій, що виходять за межі виключно мовної системи*: ідентифікаційну, психологічну, символічну.

Сукупно вони свідчать про глибоку зміну світоглядних орієнтирів українського суспільства, у якому слово знову набуло сили акту – здатності "творити" реальність, а не лише її описувати.

Ідентифікаційна функція: створення чіткої межі "ми – вони". Одна з найочевидніших і водночас найглибших функцій нових етнофолізмів – створення чіткої символічної межі між "своїм" і "чужим". У цьому сенсі лексеми русня, орки, рашисти тощо не лише позначають ворога, а й утверджують суб'єктність українців як окремої моральної спільноти. Тобто етнофолізм перетворюється на знак *приналежності*, який водночас об'єднує і захищає спільноту. Сучасна українська практика відтворює цю архетипну модель "відмежування через називання", але в нових формах – через меми, хештеги, графіті, пісенні тексти. Повторюючи їх, спільнота формує не просто політичну солідарність, а *міфологічну структуру "нас"*, очищену від "чужого".

Психологічна функція: сублімація травми, мобілізація через сміх, гнів і зневагу. Психологічна функція цих лексем полягає у сублімації колективного болю через вербальну реакцію. Війна створює глибоку емоційну травму, яка вимагає виходу. Агресивна, зневажлива лексика – це спосіб не допустити деструктивного внутрішнього розпаду, перетворивши страх на сміх, біль на сарказм, безсилля на словесний удар. Тому феномен "воєнного гумору" – це не відсутність болю, а форма його переробки. Такі відомі меми, як *"Вова, ї...ш їх, б...дь"* (ТСН, 2022), *"курить там, де ще не попало"* (@FaktylICTVchannel, 2022), *"Русский военный корабль, иди на...й"*¹ у соціальному сенсі виконують роль емоційної терапії. Вони створюють ситуацію контролю над жахом, де сміх – не розвага, а зброя. Психологи (Левченко, 1928; 2016) називають це явище *"мовною мобілізацією"* – процесом, у якому через агресивне слово колективна свідомість відновлює відчуття сили. Звідси й важливість *колективного вжитку*: індивідуальний крик болю перетворюється на хорове висловлювання, у якому лють трансформується в енергію опору. Цей механізм близький до первісних магічних практик – замовляння, заклинання, колективного "вигукання" загрози. Використовуючи "образливі" назви ворога, суспільство фактично здійснює *ритуальну дію очищення*, де слово "спалює" об'єкт ненависті.

Символічна функція: нові мовні практики як індикатор глибинних культурних змін. Найглибший вимір трансформації полягає в зміні самої символічної логіки культури. Нові етнофолізми не лише відображають війну – вони переосмислюють структуру українського світу, виводячи його з пострадянського поля значень у простір нової, національно вкоріненої семіотики. Як зазначає Кирилюк (2020), мовна креативність війни стала показником радикального оновлення українського міфу: ми вперше за багато десятиліть називаємо речі своїми іменами. Слово *русня* або *рашист* не лише ідентифікує ворога, а й руйнує стару імперську матрицю мовлення, в якій Україна часто визначала себе через росію, у реактивній позиції. Тепер мова діє автономно, формуючи *нову реальність із власними символами, героями та антагоністами*. Цей процес має далекосяжні культурні наслідки. Замість "мови жертви" з'являється "мова суб'єкта", який не боїться називати зло. Така мова формує не лише дискурс війни, а й децю переосмислює етичну норму – чіткість у визначенні добра і зла.

Із семіотичного погляду, етнофолізми стали індикаторами моральної революції, у якій народ відмовляється

від нейтральності. Як у давніх обрядах, де вимовляння імені духа давало над ним владу, так і сьогодні – називаючи агресора, суспільство позбавляє його сакрального статусу страху.

Дискусія і висновки

Дослідження показало, що трансформація колективного образу ворога в українській мовній свідомості після 2022 року є не лише лінгвістичним, а передусім культурно-антропологічним феноменом, який охоплює сфери мови, ритуалу, пам'яті та колективної психології. Зміна номінацій – від історичного "москаля" до сучасних "руснї", "рашистів", "орків", "свинособак" – відбиває радикальну перебудову символічного простору війни, де слово стало дією, а мовна творчість – формою опору. В основі цього процесу лежить перехід від іронічно-етнографічного до екзистенційно-магічного типу номінації. Якщо в народному фольклорі XIX–XX ст. образ "москаля" слугував радше елементом побутового стереотипу ("чужий, але відомий"), то у новітній мовній практиці ворог набуває ознак демонічного іншого, яке підлягає не співіснуванню, а вигнанню. Саме тому нові етнофолізми мають характер не опису, а вербального вигнання, що споріднює їх із замовляннями, лайками-оберегами та ритуалами очищення.

Після 2022 року мова стала центральним інструментом самоорганізації спільноти. Вона об'єднує через спільне висловлювання емоцій – від гніву й болю до сарказму й триумфу. Повторюваність певних назв ("руснї", "рашисти") створює ритуальний ефект: чим частіше вимовляється ім'я ворога, тим менше воно має влади над свідомістю. Це відповідає давнім механізмам вербальної магії, де називання рівнозначне контролю.

Новітні етнофолізми також відіграють важливу психологічну роль: вони допомагають суспільству перетворити страх на дію, відчай на гнів, біль на сміх. Через колективне вживання таких назв спільнота здійснює процес сублімації травми. Таким чином, вербальна агресія не руйнує соціум, а навпаки, консолідує його через контрольований вихід енергії.

На семіотичному рівні ці зміни знаменують оновлення культурної системи символів. У мові, що довго була "колоніальною", тепер відбувається процес "повернення сакрального": слово знову стає знаком сили. Нові лексеми не просто замінюють старі, вони будують нову модель світу, де Україна виступає не об'єктом, а суб'єктом історії, що самостійно означає свій досвід і свого ворога. Це зміщення з "мови жертви" до "мови суб'єкта" є ключовим культурним наслідком воєнної мовної креативності.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що феномен новітніх етнофолізмів в українській мові є показником глибинної зміни колективної свідомості, у якій війна виступила каталізатором самоусвідомлення. Через слово українці не лише осмислюють ворога, а й самих себе – як спільноту, здатну до спротиву, і як культуру, що повернула собі право на власне іменування.

Отже, образ ворога в сучасній українській мовній традиції перетворився з етнічного стереотипу на сакрально-магічний знак, у якому поєднуються функції номінації, очищення та відновлення. Саме тому мову війни варто розглядати не лише як комунікативне явище, а як нову форму ритуальної дії, що визначає культурну динаміку посттравматичного українського суспільства.

Джерела фінансування. Фінансування забезпечено Київським національним університетом імені Тараса Шевченка.

¹ https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B2%D0%BE%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%BB%D1%8C,_%D0%B8%D0%B4%D0%B8_%D0%BD%D0%B0_%D1%85%D1%83%D0%B9

Список використаних джерел

@FaktylCTVchannel. (2022). "Хватит курить, где попало!" Зеленський звернувся до окупантів [Відео]. YouTube. <https://www.youtube.com/shorts/KP4aJTrBQEO>

@imStepanBandera. (2022, 17 березня). Тут АТБ хоче випустити нову продукцію "дон" [Tweet]. X. <https://x.com/imStepanBandera/status/1504421019582439424>

Білопілля.City. (2022, 10 квітень). Коли ми жартуємо, то створюємо нову реальність: психолог про гумор під час війни. <https://bilopillia.city/articles/375508/koli-mi-zhartuyemo-to-stvoryuyemo-novu-realnist-psiholog-pro-gumor-pid-chas-vijni>

Грняк, О. (2023). Продуктивні способи творення етнофолізмів в сучасному інтернет-дискурсі. *Лінгвістичні студії*, 7–15. <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2023.45.1>

Кирилюк, О. (2020). Мова мережевого фольклору як засіб опору інформаційній агресії. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*, 6, 32–49. <https://doi.org/10.18523/lcmp2522-9281.2020.6.32-49>

Кириченко, В., & Дудник, О. (2023). Психосемантична репрезентація образу ворога в українському медіапросторі (після початку повномасштабного вторгнення Росії на територію України). *Журнал соціальної та практичної психології*, 1, 5–11. <https://eprints.zu.edu.ua/38774/>

Кузьменко, О. (2017). Фольклорний образ ворога-"москаля" та його семантична парадигма (на матеріалі новотворів першої половини ХХ століття). *Міфологія і фольклор* (1-4), 5-21.

Леві-Строс, К. (2000). *Первісне мислення* (С. Йосипенко, Пер. з фр.). Український Центр духовної культури. (Оригінал опубліковано 1962 р.)

Левченко, М. (Упоряд.). (1928). *Казки та оповідання з Поділля в записках 1850–1860-х рр.: вип. I–II* (А. М. Лобода, передм.). Українська академія наук.

Левченко, В. (2016). Особистісна ідентичність у процесі адаптації в ситуації життєвих змін. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, 1(70), 78–86. http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2016_1_11

Номис, М. (1993). *Українські приказки, прислів'я і таке інше*. Либідь. (Оригінал опубліковано 1864 р.)

ТСН. (2022, березень). "Вова, еб*ш их": Поворозник розказав, чому записав звернення к президенту Зеленському [Відео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=QGUDxW9i1kg>

Шарапов, Б. (2017, 29 серпня). У нас тут перемир'я. *Українська правда*. <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/08/29/226115/>

Douglas, M. (1966). *Purity and danger: an analysis of the concepts of pollution and taboo*. Routledge.

Hrydzuk, O., Horodylovska, H., & Florko, L. (2025). War-caused Ukrainian neologisms: dictionary and psycho-emotional reasons of formation. *Advanced Linguistics*, 15. <https://doi.org/10.20535/2025.15.327030>

Turner, V. (1969). *The ritual process: Structure and anti-structure*. https://www.goodreads.com/book/show/190515.The_Ritual_Process

References

@FaktylCTVchannel. (2022). "Stop smoking everywhere!" Zelensky addressed the occupiers [Video]. YouTube [in Ukrainian]. <https://www.youtube.com/shorts/KP4aJTrBQEO>

Liana NAZAROVA, PhD student

ORCID ID: 0009-0008-5764-2334

e-mail: liana.nazarova.2000@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

@imStepanBandera. (2022, March 17). Here ATB wants to launch a new product "don". [Tweet]. X [in Ukrainian]. <https://x.com/imStepanBandera/status/1504421019582439424>

Bilopillia.City. (2022, April 10). When we joke, we create a new reality: psychologist on humor during the war [in Ukrainian]. <https://bilopillia.city/articles/375508/koli-mi-zhartuyemo-to-stvoryuyemo-novu-realnist-psiholog-pro-gumor-pid-chas-vijni>

Douglas, M. (1966). *Purity and danger: an analysis of the concepts of pollution and taboo*. Routledge.

Hirnyak, O. (2023). Productive ways of creating ethno-folisms in contemporary Internet discourse. *Linguistic Studies*, 7–15 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2023.45.1>

Hrydzuk, O., Horodylovska, H., & Florko, L. (2025). War-caused Ukrainian neologisms: dictionary and psycho-emotional reasons of formation. *Advanced Linguistics*, 15. <https://doi.org/10.20535/2025.15.327030>

Kyrychenko, V., & Dudnyk, O. (2023). Psychosemantic representation of the image of the enemy in the Ukrainian media space (after the full-scale Russian invasion of Ukraine). *Journal of Social and Practical Psychology*, 1, 5–11 [in Ukrainian]. <https://eprints.zu.edu.ua/38774/>

Kyryliuk, O. (2020). Language of network folklore as a means of resistance to information aggression. *Language: Classical – Modern – Postmodern*, 6, 32–49 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.18523/lcmp2522-9281.2020.6.32-49>

Kuzmenko, O. (2017). The folklore image of the enemy-"Moskal" and its semantic paradigm (based on the new creations of the first half of the 20th century). *Mythology and Folklore*, 1–4, 5–21 [in Ukrainian].

Lévi-Strauss, C. (2000). *Primitive thinking* (S. Yosypenko, Trans.). Ukrainian Center for Spiritual Culture. (Originally published 1962) [in Ukrainian].

Levchenko, M. (Comp.). (1928). *Tales and stories from Podillia recorded in 1850–1860s*. Vol. I–II (A. M. Loboda, Foreword). Ukrainian Academy of Sciences [in Ukrainian].

Levchenko, V. (2016). Personal identity in the process of adaptation in situations of life changes. *Spirituality of the Personality: Methodology, Theory, and Practice: Collection of Scientific Works*, 1(70), 78–86 [in Ukrainian].

Nomys, M. (1993). *Ukrainian proverbs, sayings, and the like*. Lybid. (Originally published 1864) [in Ukrainian].

Sharapov, B. (2017, August 29). We have a truce here. *Ukrainian Pravda* [in Ukrainian]. <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/08/29/226115/>

TSN. (2022, March). "Vova, f*ck them": Povoroznyuk explained why he recorded an address to President Zelensky [Video]. YouTube [in Ukrainian]. <https://www.youtube.com/watch?v=QGUDxW9i1kg>

Turner, V. (1969). *The ritual process: Structure and anti-structure*. https://www.goodreads.com/book/show/190515.The_Ritual_Process

Отримано редакцією журналу / Received: 12.12.25

Прорецензовано / Revised: 14.01.26

Схвалено до друку / Accepted: 27.02.26

Опубліковано / Published: 21.04.26

THE IMAGE OF THE ENEMY IN UKRAINIAN FOLKLORE: RITUAL, WAR, DYNAMICS

Background. The problem of the formation and transformation of the image of the enemy occupies a central place in the processes of collective identity, especially in wartime, when language becomes an instrument of social self-organization. In Ukrainian culture, the concept of the "enemy" has been historically linked to moral and cosmological dimensions – not only ethnic but primarily ethical and ritual ones. From the traditional moskal to contemporary lexemes denoting the Russian aggressor (rusnia, orcs, rashists, pig-dogs), one can trace an evolution from the ethnographic to the sacred-magical type of naming. The aim of this study is to reveal the dynamics of these nominations and their cultural functions – from communicative and mobilizing to ritual and cathartic – within the context of the current war and the postcolonial transformation of Ukrainian consciousness.

Methods. The research applies an interdisciplinary approach combining methods of folkloristic analysis, cultural-anthropological interpretation, semiotics, and discourse analysis. The source base includes folk texts (proverbs, tales, narratives), contemporary media discourses, and samples of wartime verbal creativity from 2022–2025.

Results. Comparative analysis of traditional and modern forms reveals the continuity of folkloric mechanisms in wartime language creation, particularly the rituality of naming, the magical function of the word, and the principle of verbal exorcism and purification through laughter, profanity, or irony. It is shown that new ethnophalisms perform a dual function: on the one hand, they channel aggression into verbal form; on the other, they have a therapeutic and consolidating effect. The repetitive use of new enemy names in social media and everyday speech creates a collective ritual that neutralizes fear and turns chaos into meaningful order. Unlike the historical image of the moskal – combining features of the demon and the tempter – the modern enemy is a purely demonic figure, beyond the human, which in the folkloric logic must be expelled.

Conclusions. Verbal creativity thus becomes a form of social protection that restores control over reality through language. The transformation of the enemy image in Ukrainian linguistic tradition after 2022 is not merely a linguistic phenomenon but a manifestation of the society's cultural-anthropological adaptation to an existential crisis. Modern ethnophalisms combine the functions of naming, purification, and identification, forming a new type of ritual language of resistance. Through the word, Ukrainians not only name the enemy but also reaffirm their own subjectivity, restoring the sacred status of language as a source of strength and self-organization.

Keywords: Ukrainian folklore, image of the enemy, ethnophalism, ritual function of language, war, verbal magic, cultural identity.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.